

Оксана ВИННИК

ПОВСЯКДЕННЯ ВІЙНИ:
ЦИВІЛЬНЕ НАСЕЛЕННЯ СХІДНОЇ ГАЛИЧИНИ
ВПРОДОВЖ
УКРАЇНО-ПОЛЬСЬКОГО КОНФЛІКТУ
1918–1919 РОКІВ

Польсько-українська війна 1918–1919 років, боротьба за Львів зокрема, стали однією з найбільш міфологізованих сторінок спільної історії. Насамперед, це пов'язано зі становленням обох народів як модерних націй, процесом державотворення та потребою легітимації своїх прав на територію Східної Галичини. Винайдення традиції та створення пантеону героїв мало забезпечити ідеологічну базу і, відповідно, успішність польського проекту на українських етнічних землях. Натомість пам'ять про героїчний опір і власну, хоча й нетривку, державність допомогла зберегти не лише українську національну ідентичність в умовах належності цих територій до інших держав, а й специфічну галицьку ментальність, складовою частиною якої стала віра у свою виняткову місію у сучасних державотворчих і націотворчих процесах.

Упродовж війни активно працювала пропаганда, що намагалася створити образ ворога, заохотити до боротьби й одночасно легітимізувати право кожної зі сторін на територію Східної Галичини. Тогочасна преса, яка, незважаючи на проблеми комунікації, поганий доступ, невеликий асортимент і відповідно відсутність вибору для читача, фактично залишалась єдиним джерелом інформації і засобом формування громадської думки серед інтелігенції. Українські часописи у Львові у своїх перших відозвах до народу обґрунтовували право на це місто, згадуючи короля Данила, Лева та інших галицьких князів. Поляків закликали стати добрими громадянами в українській державі та запевняли, що вони отримають рівні права з українцями¹. З часом риторика кардинально змінюється. У відозві від 2-го грудня, опублікованій

в «Дрогобицькому листку», можна знайти фрази про «жмінку ворожого племені»², а далі метафори стають усе більш емоційно забарвленими: «ненаситний споконвічний ворог»³, «історичний і запеклий ворог»⁴. Минуле та майбутнє польське панування описувалося категоріями рабства, муки, смерті, їм протиставлялися воля, земля, демократичний устрій в українській державі. Від громадян вимагалось приєднатися до збройної боротьби, віддати своє багатство, витримати всі труднощі 5-ти років війни.⁵ Ще у грудні запевняли українську громадськість, що для завершення військових дій необхідно лише тиждень або два⁶.

Польська преса трактувала цю війну як боротьбу за свободу вітчизни, закликала виконати свій обов'язок перед нею і боротися до останньої краплі крові⁷. Львів вважався польським містом, оскільки в 40-х роках XIV століття був завойований Казимиром Великим і сформувався під впливом саме польської культури⁸. Як підтвердження права на територію Східної Галичини у «Львівському кур'єрі» надрукували статистику, відповідно до якої кількість українців у краї була майже однаковою з кількістю поляків⁹. З часом польська преса стає дедалі брутальнішою у подачі інформації про території, що були або все ще залишаються під українською владою. Звичним явищем стали такі заголовки статей: «Знуцання українців з поляків», «Криваве управління в Самборі», «З землі українських вбивств і переслідувань»¹⁰. Уживаються порівняння сучасності з часами Хмельницького, Залізняка та Гонти¹¹, а слова «гайдамака» та «варвар» стали фактично синонімами слова українець¹². В українських часописах також багато місця приділялося розповідям про переслідування цивільного населення під польською окупацією, проте вони були стриманішими в описі подій¹³.

Потреба легітимзації свого права на територію Східної Галичини змушувала обидва народи створювати власні національні міфи. Польський міф про мужню боротьбу оборонців Львова виник одразу після закінчення листопадових подій¹⁴. Преса широко висвітлювала історії, пов'язані з їхніми подвигами, а також героїчною смертю¹⁵. Частиною цього міфу стала віра в те, що місто відвоювали в українців польські жінки та діти¹⁶. Натомість у листопаді зі зброєю боролося приблизно 20-30 жінок¹⁷. Ці міфи були закріплені створенням двох вулиць: «Львівських дітей» та «Легіонів» і проектом цвинтаря «Оборонців Львова», відкриттям художньої виставки під назвою «Оборона Львова і Східних

Кресів»¹⁸. Як продовження у 1920 році виходить книжка, в якій розповідається про Божі чудеса, що сталися під час листопадових подій та облоги Львова і які врятували життя польських дітей¹⁹.

Українська сторона проголошувала тяглість традицій від часів Русі, Галицько-Волинського князівства та козацької держави²⁰. Імена польських національних героїв були в назвах вулиць замінені на українські відповідники²¹. Суспільству нав'язувався образ «історичного», «споконвічного» ворога та гнобителя «ляха»²² і одночасно полякам гарантувалися всі громадянські права в ЗУНР. Ще одним засобом, що слугував ствердженню військової могутності держави перед населенням, були військові паради. Вони відбувалися не лише у столиці, а й у менших містах²³.

Незважаючи на агітацію, кількість людей, задіяних з кожного боку у Львові, була не такою значною, як описують польська та українська національні історіографії. Більшість населення була байдужою до цих подій, вони лише заважали звичному плину їхнього життя, створювали нові проблеми, пов'язані з відсутністю достатньої кількості їжі, обмеженням пересування в місті і поза ним²⁴. За свідченнями польського генерала Болеслава Рої, у Львові на боці поляків воювало близько 1000 людей, а легендарна участь у сутичках львівських батярів пояснюється підкупом²⁵. Населення відчувало втому від чотирирічної війни, через що мобілізації до Галицької Армії проходили мляво, а дезертирство, особливо з початком весняних польових робіт, набувало масового характеру. Траплялися випадки, коли для того, щоб ухилитися від військової служби, україномовні чоловіки римо-католицького віросповідання називали себе поляками²⁶. Часом до війська зголошувалися лише для того, щоб отримати новий одяг і взуття, а після цього втекти додому²⁷. Прикладом активного опору відправленню на фронт стала дрогобицька міліція, яка визнавала лише за собою виняткове право на підтримку порядку в місті²⁸.

Автори деяких спогадів підкреслюють розмиту національну ідентичність частини населення краю. Один зі свідків листопадових подій у Львові пише, що траплялися випадки, коли молоді хлопці, українці за походженням, воювали на польському боці. Вони були дітьми львівських передмість, які вчилися у польських школах, не мали чітко означеної національної ідентичності, через те пішли за звичним для них середовищем²⁹. Натомість були також випадки

зголошення польських селян до Галицької Армії³⁰. Не були рідкісним явищем мішані сім'ї, де чоловік був однієї національності, жінка іншої, члени однієї родини перебували у лавах різних військ. Інколи самі люди заплутувались, а в домівках висіли поруч портрети Шевченка і Костюшки, оскільки не знали, яка ревізія може прийти³¹.

Не завжди можна було визначити національну приналежність тієї чи іншої особи лише за зовнішніми ознаками. Автор одного зі спогадів, відповідно до його слів, часто спілкувався з польськими вояками, і вони не підозрювали його українського походження. В. Літинська у своєму щоденнику пише про те, що під час листопадових подій у Львові їй на вулиці допомогли два поляки, які не мали жодних сумнівів щодо її національності, вони прийняли авторку за свою³². Умовою прийому до жіночих військових загонів була рекомендація, що підтверджувала польську національність кандидатки³³. Серед злочинців у листопаді 1918 року поширення набула практика видавати себе за вояків-українців і під приводом обшуків грабувати цивільних мешканців³⁴. Проте, одночасно, незважаючи на проблеми частини населення із самоідентифікацією чи байдужість до цієї обставини, смерть особи для інших (загалу) набувала значущості лише після визначення її національності. Колишній вояк УГА згадує, що він байдуже сприйняв першу цивільну жертву, яку побачив у цій війні, оскільки не знав її національної приналежності³⁵.

Траплялися випадки толерантного ставлення чи свідомої допомоги один одному. Прикладом таких дій може бути надання медиками-українцями перев'язувального матеріалу своїм колегам у листопаді 1918 року або випадки, коли полонений солдат-українець передавав записки до своїх знайомих через поляка-легіоніста³⁶. Колишній староста Самбірського повіту Грабовський виявив бажання допомагати новому комісару, і лише тиск збоку співвітчизників змусив його відмовитися від посади³⁷. Більшість польських службовців у листопаді 1918 року залишилися на своїх постах і присягнули на вірність УНРаді у Заліщиках, Рогатині, Сколе, Снятині, Стрию, Тернополі, Турці³⁸. Одним із найпоширеніших прикладів співпраці була робота жінок у комітетах, що опікувалися російськими полоненими³⁹. Мала вона свої вияви і на побутовому рівні: покидаючи Самбір, повітовий комісар Андрій Чайковський доручив нагляд за своїм майном сусіду-поляку, а

Євген Чикаленко з березня 1919 року винаймав кімнату в Жаб'є у судді-поляка, жінка якого за походженням була українкою. Він залишався з ним у приятельських стосунках і після приходу румунських військ, коли декілька місцевих польських сімей розпочали інтриги, спрямовані проти української інтелігенції⁴⁰.

Для частини населення основним був їхній матеріальний добробут, а не національні ідеали, і вони співпрацювали з тією владою, що його забезпечувала, або займали нейтральну позицію щодо неї⁴¹. Натомість інші вагались у своїх антипатіях. Відповідно до записів Євгена Чикаленка, заможні селяни-гуцули не могли визначитися, хто більший їхній ворог: поляки чи російські більшовики⁴². Ставлення до польського населення інколи залежало також від його класової приналежності. Наприклад, Іван Макух зазначає, що до селян, ремісників і робітників він ставився цілком лояльно, проте польську шляхту хотів виселити на територію Польщі. Депортація мала відбутись у лютому 1919 року, але Державний Секретаріат не погодився з такими діями⁴³. Проте, наприклад, серед робітників національна ідея превалювала над класовою, поляки, що проживали на території ЗУНР, бойкотували святкування 1-го травня, відмовилися приєднатися до своїх українських та єврейських колег⁴⁴.

Прояви негативного ставлення до іншої національності серед цивільних мешканців були різноманітними: від словесних образ до насильства. Троє людей переповідають у своїх спогадах історію, яка сталася у перші дні листопада і вразила їх своїм цинізмом. Кожен із авторів подає дещо різні деталі, але основний зміст залишається однаковим. Удень на одній із центральних, багатолюдних вулиць Львова був убитий власним револьвером український студент-медик⁴⁵. Національне протистояння у деяких місцевостях загострилося настільки, що у своєму зверненні до президії Державного Секретаріату, від 11 травня, відомі діячі Дрогобича вимагають масового виселення польських родин, представники яких не працюють в українських інституціях⁴⁶. Натомість, відповідно до інструкції генерального делегата польського уряду в Галичині Казимира Галецького, що вийшла наприкінці травня 1919 року, метою діяльності повітових старост було зазначено перетворення українців на лояльних громадян Польщі. Їм мали забезпечити всі громадянські права і запобігти помсті з боку польських військ⁴⁷. Проте дійсність розходила з

інструкціями, і польська армія грабувала не лише українське та єврейське, а й польське населення⁴⁸. Перечитуючи спогади, щоденники і тогочасну публіцистику, можна знайти різні розповіді про польсько-українські відносини впродовж війни: від історій про мирну гру в шахи українського солдата з польським священиком до описів підступних інтриг, спроб повстань, відмов працювати на попередніх посадах, арештів, знущань військових із цивільного населення⁴⁹. До свідомих перебільшень при відображенні цих подій вдавалася преса⁵⁰. В українських часописах траплялися закиди щодо надмірної толерантності до польського населення і заклики до зміни цієї політики⁵¹.

В україно-польському конфлікті був відчутний вплив також третьої сторони – євреїв, які становили 12,4% населення Східної Галичини⁵². У Станіславові та Коломиї їх налічувалося 50%, у Стрию – 40%, у Золочеві та Чорткові – 30%⁵³. Проголосивши нейтралітет, вони фактично викликали незадоволення обох сторін⁵⁴. Оскільки поляки не вважали їх окремою нацією, лише дещо специфічною частиною своєї, вони сприйняли таку позицію як зраду і допомогу українцям. Декілька випадкових сутичок між польськими відділами та міліцією трактувалися як збройний виступ проти всього народу⁵⁵. Про антисемітські настрої та підготовку погромів попереджала українська преса⁵⁶, випадки грабунків єврейських магазинів львівськими батярами зафіксовані ще до 22 листопада⁵⁷, але після відступу українських військ мали місце вже не лише матеріальні, а й людські втрати⁵⁸. Причини погрому полягають не лише в площині пов'язаній з помстою національним зрадникам, а й у бажанні наживи. Генерал Роя у своєму рапорті від 22 листопада зазначає, що у Львові відбуваються «*grabunki i mordy riżanego motłochu*»⁵⁹. Ішлося не тільки про склади та магазини з харчами, які грабували голодні жителі міста, а й про більш цінне майно. Доказом цього можуть слугувати матеріальні збитки, що становили більш ніж 102 мільйони крон⁶⁰. Надалі зберігалися напружені стосунки між євреями та поляками: грабунки, нічні ревізії та примусові роботи стали звичними явищами з боку останніх⁶¹. Позиція нейтралітету євреїв у польсько-українському конфлікті, на думку Максима Гона, стала на заваді нормалізації їхніх стосунків з українцями⁶². У перших відозвах до населення, 2-го листопада, зазначається: «Жиди йдуть з українцями»⁶³, – проте такий висновок був передчасним⁶⁴. Незважаючи на надання євреям

усіх громадянських прав, створення у різних містах окремої міліції, вони не виправдали сподівань суспільства і часто трактувалися ним двозначно чи негативно⁶⁵. Одні вважали їх прихильними до української державності, а інші сприймали цю «прихильність» як пристосування до нових умов⁶⁶. Цьому часто сприяла причетність єврейських купців до спекуляцій, різноманітних махінацій і прагнення наживи⁶⁷. Наприкінці лютого єврейський погром, спровокований більшовицькою агітацією представників Наддніпрянщини, відбувся у Тернополі. Він завдав лише матеріальних втрат, які було згодом компенсовано державою⁶⁸. Проте відповідно до документів, єврейське населення не завжди було заможним. До Державного Секретаріату звернулись із проханням про допомогу представники Гусятинської та Копичинської єврейських національних рад, оскільки в даній місцевості понад 3000 осіб цієї національності перебувало за межею бідності⁶⁹.

Незважаючи на те, що з кінця січня ЗУНР офіційно стала частиною УНР, ставлення до наддніпрянців серед галицької інтелігенції загалом не було позитивним, їх не вважали своїми, маркували як інших. Причин існувало декілька: вони поширювали в Галичині більшовицькі, анархістські погляди, що були небезпечними в тогочасних умовах для суспільства, армії і відповідно держави⁷⁰, а також дехто з гостей з «України» розпоряджався великими сумами грошей, щедро платив і цим сприяв зростанню цін. Багато хто обіймав перед тим урядові посади або перебував у Галичині з різними місіями, і це давало підстави для чуток про нечесне походження їхніх капіталів. Євген Чикаленко зазначав: «Як ідеш по вулиці і побачиш, що вдивляється в тебе якийсь незнайомий, то так і здається, що на тебе дивляться як на злодія, який накрив в Україні гроші і втік у Галичину»⁷¹.

Однією з найважливіших проблем, з якою зіштовхується цивільне населення під час війни на території його проживання, є взаємодія з військом. Насамперед ітиметься про власну, не ворожу армію. Часті неконтрольовані реквізиції харчів у районах військових дій призводили до голоду серед цивільного населення⁷². У щоденнику однієї людини можна знайти одночасно записи про те, що селяни радо допомагають продуктами харчування, і розповіді про реквізиції, які самовільно вчиняють солдати⁷³. Польське цивільне населення Львова вітає прихід своїх військ 22 листопада, проте згодом траплялися випадки, коли жовніри грабували тих,

кого мали захищати⁷⁴. «За підшептом людей підозрілого походження», 5-6 березня 1919 року збунтувалася частина золочівської залоги, випустила з тюрми ув'язнених дезертирів, а вночі пограбувала місцевих євреїв⁷⁵. У Станіславові на одному з місцевих ринків продавці відмовились обслуговувати солдатів і, як наслідок, – грабунки та сутички між ними⁷⁶. У червні 1919 року, також у Станіславові, опубліковано замітку про негостинне ставлення деяких, уже польських, мешканців міста до своїх жовнірів⁷⁷. Обурення у цивільних і військових українців викликала велика кількість старшин, які розважались у кав'ярнях та ресторанах. Очевидці особливо наголошують, що вони часто проводили час із поляками, розмовляли польською мовою в громадських місцях і на вулицях, чим провокували громадське невдоволення⁷⁸. Андрій Чайковський зазначає, що дами часом отримували від офіцерів конфіденційну інформацію про українську армію⁷⁹.

Непорозуміння виникали також між цивільною та військовою владою, і перша не могла запобігти неприємним випадкам. Часто старшини трактували все польське населення, не враховуючи його лояльного чи негативного ставлення, як ворогів. Наслідком цього були незаконні інтернування та переслідування поляків⁸⁰. Траплялися курйози, коли до примусових робіт у Самборі міська команда змушувала рабина, доктора філософії чи інтернувала всіх найбагатших поляків та євреїв і намагалася стягти з них контрибуцію. Такі надуживання стосувалися не лише представників національних меншин, а й місцевого українського населення⁸¹. На початку 1919 року, через незгоду з діями військової влади та жандармерії, посаду комісара Станіславського повіту залишив Лев Бачинський⁸². Велика кількість зловживань зафіксована також і з польського боку. Ревізії в українських інституціях і приватних будинках, арешти, інтернування стали звичним явищем для львів'ян-українців⁸³. У січні 1919 року генерал Розвадовський у відкритому листі погрожував навіть главі греко-католицької церкви митрополиту Андрею Шептицькому⁸⁴.

Польсько-українська війна мала й гендерний вимір: вона поставила нові завдання та виклики перед жіноцтвом. Саме війна завершила процес, що розпочався під час Першої світової війни, – перехід жінок у Східній Галичині з приватної у публічну сферу життя. До 1914 року незначна кількість жінок працювала, але через

втрату годувальників багатьом було необхідно шукати засобів до життя. Завдяки жіночим організаціям, посередницьким бюро та пільгам, що надавали власникам підприємств, на яких працювали робітниці, частина львів'янок змогла отримати роботу⁸⁵. 19 жовтня 1918 року Українська Національна Рада визнала жінок рівноправними членами держави, надала їм громадянські права. Проте майбутня відома громадсько-політична діячка, посол сейму, перша голова «Всесвітнього союзу українок», Мілена Рудницька, вважала це рішення наслідком боротьби західноєвропейських жінок і здобутком всесвітньої революції. Галичанки-українки не були ще готові отримати політичні права⁸⁶.

Листопад 1918 року став наступним етапом емансипації жінок. Польський часопис «Робудка» надрукував відозву, в якій закликав: «Всі чоловіки до зброї, всі жінки на допомогу!»⁸⁷. На неї відгукнулося, за даними різних дослідників, приблизно 300–400 польок, які працювали на кухнях, санітарками, канцеляристками, розвідницями, кур'єрками, телефоністками, служили зі зброєю в руках⁸⁸. Оскільки українські жіночі організації були не такими потужними, рівень освіти нижчим, значно менша кількість жінок-українок брала участь у листопадових подіях. Мілена Рудницька також покладає провину на чоловіків, які не залучали їх до серйозної роботи. Жіноцтво переважно працювало лише на кухнях, санітарками та телеграфістками⁸⁹. У газеті «Діло» була опублікована стаття, де декларувалася, відповідно до нових умов та рівних із чоловіками громадянських прав, необхідність жіночого представництва в «Українській національній раді»⁹⁰. Проте згодом жіноцтво в ній було представлене лише членкинями буковинської делегації Ксенією Добрянською та Михайлиною Левицькою⁹¹. З лютого 1919 року у Львові почав виходити жіночий журнал «Наша мета», ціл्लю якого було розповідати про права, що здобуло жіноцтво в ЗОУНР⁹².

Один із очевидців описує, що 22 листопада він зустрічав знайомих трамвайних кондукторок-польок, які тепер воювали разом із чоловіками⁹³. Дозвіл працювати у трамваях був однією з вимог спеціальної комісії, що опікувалася вирішенням проблеми працевлаштування жінок після відступу російських військ зі Львова. Перші 22 кондукторки з'явилися у Львові в листопаді 1915 року⁹⁴. Робота, що вимагала постійної комунікації з людьми, могла стати підставою для майбутньої участі в листопадових боях. Більшість жінок, які приєднувалися до війська, були молодими.

Наприклад, відчуваючи потребу прислужитися власному народові, втікає з дому і приєднується до української армії сімнадцятирічна гімназистка В. Літинська⁹⁵. Кількість жінок, котрі брали активну участь у боротьбі за Львів, була незначною. Проте вона стала прецедентом, який польська сторона швидко перетворила на міф⁹⁶.

У грудні Олександра Загурська організувала «Громадянську міліцію жінок» у Львові⁹⁷. У газетах з'явилися заклики до жінок вступати у військо. Кандидатка мала бути не молодшою 17 років і представити рекомендацію, де зазначалося, що вона полька і дотримується моральних норм⁹⁸. Проте вже у лютому було зібране віче, на якому громадські діячки вимагали припинення формування жіночих відділів, відведення вже існуючих з фронту в тил, ліквідації жіночих казарм. Вони вважали, що жіноцтво повинно працювати для своєї вітчизни, але не зі зброєю в руках. Проте такий заклик був запізним, оскільки польські жіночі відділи на той час уже на фронті не воювали⁹⁹. Після вступу польських військ до Станіслава в місті організувалася «Громадянська сторожа жінок», але проіснувала вона лише кілька тижнів і на початку червня припинила свою діяльність¹⁰⁰.

Мілена Рудницька зазначає, що не існувало українських жіночих частин, думка про їхнє створення для тогочасного консервативного галицького суспільства залишалася незвичною, і ніхто офіційно не закликав жінок вступати до лав Галицької Армії¹⁰¹. Проте у тернопільській газеті «Українські вісті» у травні 1919 року була вміщена відозва до жінок, у якій їх закликали брати до рук зброю та формувати військові загони¹⁰². Водночас у часописі «Народ» опублікована замітка, в якій йшлося про сотню, що складалася з сільських дівчат. Основним їхнім завданням стала розвідувальна та вартова служба, але за потреби цю сотню також використовували в боях¹⁰³. У своїх спогадах Олена Степанів зазначає, що наказ організувати жіночий відділ не був нею виконаний, оскільки добровольці, які зголосилися, передумали вступати до війська¹⁰⁴. Наприкінці травня на зборах у Станіславі 100 українок заявили, що готові виконувати військову службу¹⁰⁵. Жіноцтво проявляло активність також і в інших сферах життя. Велику допомогу надали вже згадувані жіночі комітети, які опікувалися російськими полоненими¹⁰⁶. Представниці польських і українських жіночих товариств проводили ревізії в таборах полонених. Для відомої львівської феміністки Марії Дулеб'янки

така поїздка стала фатальною, заразившись тифом, вона померла¹⁰⁷. Завдяки курсам телеграфістів і телефоністів у ЗОУНР з'явилася значна кількість службовців жіночої статі¹⁰⁸. У пресі була опублікована пропозиція про введення обов'язкового року громадянської служби для жінок. Відповідно до неї кожна молода жінка мала обов'язково попрацювати рік у благодійній чи просвітницькій організації і завдяки цьому прилучитися до публічного життя та прислужитися державі¹⁰⁹.

Міжнаціональна польсько-українська війна поставила перед цивільним населенням багато різних викликів. Пропагандою створювались і нав'язувалися певні міфи, що розпалювали міжетнічну ворожнечу й одночасно мали сприяти національному самоствердженню та успішному продовженню війни. Натомість у реальному житті траплялися випадки як проявів насильства, так і лояльного ставлення та мирного співжиття обох народів. Важливим елементом міжнаціональних стосунків була єврейська меншина. Її декларована нейтральна позиція, суспільні стереотипи та діяльність окремих представників викликала негативне ставлення в польського населення і деяку напругу в україно-єврейських взаєминах. Випробуванням для цивільного населення також стала взаємодія з військом та військовою владою. Грабунки, реквізиції та різноманітні зловживання мали місце навіть тоді, коли йшлося про власну армію чи військових. Реалії війни сприяли переосмисленню жінками свого місця в суспільстві та їхньому становленню як активних його членів.

ПРИМІТКИ:

¹ Енергично і в ладі // УС. – 1918. – 2 листопада. – С. 2; УС. – 1918. – 3 листопада. – С. 3.

² Народе до збруї // ДЛ. – 1918. – 2 грудня. – С. 1.

³ Громадяне // Републіка. – 1919. – 5 лютого. – С. 1.

⁴ Український народе // КЛ. – 1919. – 15 маја. – С. 21.

⁵ Народе до збруї // ДЛ. – 1918. – 2 грудня. – С. 1; Громадяне // Републіка. – 1919. – 5 лютого. – С. 1; Український народе! // Республіка. – 1919. – 16 травня. – С. 1; Український народе! // ДЛ. – 1918. – 8 грудня. – С. 1; Український народе! // ПВ. – 1919. – 13 березня. – С. 1.

⁶ Народе до збруї // ДЛ. – 1918. – 2 грудня. – С. 1.

⁷ Do bronі! // КЛ. – 1919. – 29 czerwca. – С. 1; Popisowi pod broń! // КЛ. – 1919. – 14 lutego. – С. 1; Głos polskiego Lwowa // КЛ. – 1919. – 30 stycznia. – С. 1.

⁸ Lwów miasto polskie // КЛ. – 1919. – 22 lutego. – С. 2.

⁹ Кому вірити? // Вперед. – 1919. – 6 лютого. – С. 4; Argumentum ex analogia // Вперед. – 1919. – 6 лютого. – С. 4.

¹⁰ Znęcanie się Ukraińców nad Polakami // KL. – 1919. – 4 maja. – S. 3-4; Krwawe rządy w Sambore // KL. – 1919. – 26 maja. – S.1; Z ziemi mordów i przeladowań ukraińskich // KL. – 1919. – 6 czerwca. – S. 2.

¹¹ Hajdamackie barbarzyństwa // KL. – 1919. – 12 kwietnia. – S. 4; Jak za czasów Chmelnickiego // KL. – 1919. – 20 maja. – S. 1.

¹² Wobec hajdamackiej zbrodni // KL. – 1919. – 15 maja. – S. 2; Rządy ukraińskie w Rudkach // KL. – 1919. – 20 czerwca. – S. 2; Wyrafinowane morderstwa ukraińskie // KL. – 1919. – 20 maja. – S. 2; W sprawie barbarzyńskich metod walki // KL. – 1919. – 1 stycznia. – S. 3.

¹³ Під польським наїздом // Республіка. – 1919. – 14 травня. – С. 1; Вісті з Перемишля! // Республіка. – 1919. – 22 травня. – С. 2; Звірства польських легіоністів у Рава-Руському повіті! // Республіка. – 1919. – 1 березня. – С. 1-2; У нас инакше // Свобода. – 1919. – 6 травня. – С. 2; Як живеться наши людям під польським пануванням // Свобода. – 1919. – 20 травня. – С.3-4; “Ogniem i miecem” // УВ. – 1919. – 28 червня. – С. 2.

¹⁴ Bohaterstwo Lwowa // KL. – 1919. – 22 stycznia. – S. 3.

¹⁵ Por. Iwo Skałkowski // KL. – 1919. – 2 stycznia. – S. 3; Pogrzeb kap. Wyrwińskiego // KL. – 1919. – 2 stycznia. – S. 3; Sierżant Mieczysław Razik // KL. – 1919. – 3 stycznia. – S. 4; Wyrazy uznania // KL. – 1919. – 3 stycznia. – S. 3; Przeniesienie zwłok // KL. – 1919. – 4 stycznia. – S. 3; Ppor. Adam Garfain // KL. – 1919. – 8 stycznia. – S. 3; Jan Romer // KL. – 1919. – 14 stycznia. – S. 2; W walkach pod Skniliwem // KL. – 1919. – 18 stycznia. – S. 2; Maksymilian Weinberg // KL. – 1919. – 20 stycznia. – S. 3; Pogrzeb ochotników warszawskich // KL. – 1919. – 22 stycznia. – S. 3.

¹⁶ Tadeusz Leowenstamm // KL. – 1919. – 31 stycznia. – S. 2; W siódmym dniu walki // Pobudka. – 1918. – 8 listopada. – S. 1; Legija kobieca // Znicz. – 1919. – 8 czerwca. – S. 2.

¹⁷

¹⁸ Z Rady miejskiej // KL. -1919. – 29 maja. – S. 4-5; Cmentarzyki “Orląt lwowskich” // KL. – 1919. – 3 maja. – S. 6; Nicieja S. Cmentarz obrońców Lwowa. – Wrocław-Warszawa-Kraków: Zakład Narodowy imienia Ossolińskich, 1990. – S. 66-67.

¹⁹ Bruchnańska M. Cuda Boże nad dziećmi. – Lwów, 1921.

²⁰ УС. – 1918. – 3 листопада. – С.3; Український народ! // Республіка. – 1919. – 16 травня. – С. 1; Чайковський А. Чорні рядки. Спогади, листи, дослідження: у 3-х т. / Упор. Б. Якимович та ін - Львів, 2002. – Т.1. – С. 229

²¹ Zmiana nazw ulic // Znicz. – 1919. – 9 marca. – S.3; Боберський І. Щоденник, 1918-1919 рр. / Упорядник Ю. А. Мицик. – К.: Вид. Дім КМ “Академія”, 2003. – С. 187.

²² Громадяне // Републіка. – 1919. – 5 лютого. – С.1; Український народ! // Республіка. – 1919. – 16 травня. – С. 1; Український народ! // Республіка. – 1919. – 22 травня. – С. 1.

²³ Боберський І. Щоденник, 1918-1919 рр. / Упорядник Ю. А. Мицик. – К.: Вид. Дім КМ “Академія”, 2003. – С. 94-95; Курдидик А. Пам'ятаю Тернопіль 1918-1919 років // Альманах Українського народного союзу на 1996 рік. – Джерсі-Сіті – Нью-Йорк: Свобода, 1996. – С. 66; Мигович П. При запасній сотні скорострілів в Стрию // Історичний календар-альманах «Червоної калини» на 1938 рік. – Львів, 1938. – С. 146; Цегельський Л. Від легенди до правди: Спогади про події в Україні зв'язані з першим листопада 1918р. – Львів: Свічадо, 2003. – С. 212-214

²⁴ Kieniewicz S. Rudnytsky's Essays in Modern Ukrainian History in the Eyes of Polish Historian // Harvard Ukrainian Studies. – 1987. – Vol. XI. – № 3-4. – P. 525-526; Wygląd miasta // KL. – 1918. – 4 listopada. – S.1; Widmo głodu // KL. – 1918. – 6 listopada. – S.6.

²⁵ Roja B. Legendy i fakty. – Warszawa: Nakładem księgarni F. Hoesicka, 1931. – S. 200-201, 207.

²⁶ Боберський І. Щоденник, 1918-1919 рр. / Упорядник Ю. А. Мицик. – К.: Вид. Дім КМ “Академія”, 2003. – С. 73; Чайковський А. Чорні рядки. Спогади, листи, дослідження: у 3-х т. / Упор. Б. Якимович та ін. – Львів, 2002. – Т.1. – С. 215, 251, 261, 265; Вироки смерті за дезерція // УВ. – 1919. – 7 травня. – С. 3; Макарчук С. А. Українська республіка галичан. – Львів: Світ, 1997. – С. 148-150; Павлишин О. Організація цивільної влади ЗУНР у повітах Галичини (листопад-грудень 1918 року). – <http://www.franko.lviv.ua/Subdivisions/um/um2-3/Statti/7-PAVLYSHYN%20Oleh.htm>

²⁷ Чернецький А. Спомини із мого життя. – К.: Основні цінності, 2001.

²⁸ Бірчак В. Дрогобицький бунт // Діло. – 1929. – 23 серпня. – С. 2.

²⁹ Ф. О. Ш. Листопад 1918р. // ЛЧК. – 1937. – №11. – С. 18-21.

³⁰ Павлишин О. Організація цивільної влади ЗУНР у повітах Галичини (листопад-грудень 1918 року). – <http://www.franko.lviv.ua/Subdivisions/um/um2-3/Statti/7-PAVLYSHYN%20Oleh.htm>

³¹ Матрітчак Т. На переломі (Щоденник підхорунжого з 1918 року) // ЛЧК. – 1936. – №6. – С. 21; Боберський І. Щоденник, 1918-1919рр./ Упорядник Ю. А. Мицик. – К.: Вид. дім КМ “Академія”, 2003. – С. 96-97.

³² Літинська В. Із записок сімнадцятилітньої // ЛЧК. – 1937. – №11. – С. 3

³³ Ochotnicza Legia kobiet // KL. – 1919. – 9 stycznia. – S. 3.

³⁴ Боберський І. Щоденник, 1918-1919рр. / Упорядник Ю. А. Мицик. – К.: Вид. Дім КМ “Академія”, 2003. – С. 63-64; Феців І. Українська артилерія у Львові 1-21. ЧИ 1918 // ЛЧК. – 1929. – №1. – С.3; Milicya żydowska w świetle prawdy // Chwila. – 1919. – 10 stycznia. – S. 3.

³⁵ М. Д. Фрагменти боїв на Підзамчу (Спомини б. хор. УГА) // ЛЧК. – 1933. – №6. – С.4.

³⁶ Літинська В. Із записок сімнадцятилітньої // ЛЧК. – 1937. – №11. – С. 3; Гайдучок С. Слідом санітарної служби в 4 золочівській бригаді // ЛЧК. – 1930. – №3. – С. 14; Я. Л. З листопадових переживань // Історичний календар-альманах «Червоної калини» на 1927 рік. – Львів, 1926. – С. 51-52.

³⁷ Чайковський А. Чорні рядки. Спогади, листи, дослідження: у 3-х т./ Упор. Б. Якимович та ін. – Львів, 2002. – Т.1. – С. 214.

³⁸ Павлишин О. Організація цивільної влади ЗУНР у повітах Галичини (листопад-грудень 1918 року). – <http://www.franko.lviv.ua/Subdivisions/um/um2-3/Statti/7-PAVLYSHYN%20Oleh.htm>

³⁹ W odpowiedzi... // Znicz. – 1919. – 30 stycznia. – S. 1-2; Гірняк Н. 48 днів на чолі Тернопільської військової округи // Історичний календар-альманах «Червоної калини» на 1938 рік. – Львів, 1938. – С. 133; Цегельський Л. Від легенди до правди: Спогади про події в Україні зв'язані з першим листопада 1918 р. – Львів: Свічадо, 2003. – С.122; Ф. О. Ш. Листопад 1918р. // ЛЧК. – 1937. – №11. – С. 21; Чайковський А. Чорні рядки. Спогади, листи, дослідження: у 3-х т. / Упор. Б. Якимович та ін. – Львів, 2002. – Т.1. – С. 218.

⁴⁰ Чайковський А. Чорні рядки. Спогади, листи, дослідження: у 3-х т. / Упор. Б. Якимович та ін. – Львів, 2002. – Т.1. – С. 261; Чикаленко Є. Щоденник

1919-1920 / Українська вільна академія наук, Національна академія наук України, інститут історії України, Дослідницький інститут історії України; Ред В. Верстюка, М. Антоновича. – К. - Нью-Йорк: Видавництво ім. Олени Теліги, 2005. – С. 51, 89-92.

⁴¹ Чайковський А. Чорні рядки. Спогади, листи, дослідження: у 3-х т./ Упор. Б. Якимович та ін. – Львів, 2002. – Т.1. – С. 221-222, 238, 251.

⁴² Чикаленко Є. Щоденник 1919-1920 / Українська вільна академія наук, Національна академія наук України, інститут історії України, Дослідницький інститут історії України; Ред В. Верстюка, М. Антоновича. – К. - Нью-Йорк: Видавництво ім. Олени Теліги, 2005. – С. 66.

⁴³ Макух І. На народній службі. Спогади. – К.: Основні цінності, 2001. – С. 225.

⁴⁴ Свято 1-го мая в Станиславові // Републіка. – 1919. – 3 травня. – С. 3; Свято трудового народу // Републіка. – 1919. – 6 травня. – С. 3; Святкування 1 мая // Народ. – 1919. – 3 травня. – С. 3.

⁴⁵ Я. Л. З листопадових переживань // Історичний календар-альманах «Червоної калини» на 1927 рік. – Львів, 1926. – С. 51-52; Боберський І. Щоденник, 1918-1919рр. / Упорядник Ю. А. Мицик. – К.: Вид. дім КМ “Академія”, 2003. – С. 64, 71; Феців І. Українська артилерія у Львові 1-21. ЧИ 1918 // ЛЧК. – 1929. - №1. – С. 3.

⁴⁶ Звернення відомих діячів м. Дрогобича // ЗУНР 1918-1923. Документи і матеріали. – Т.2. – Державотворчі адміністративно-органіційні процеси / Упор. О. Карпенко, К. Мицан. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2001. – С. 389

⁴⁷ Інструкції генерального делегата польського уряду в Галичині // ЗУНР 1918-1923. Документи і матеріали. – Т.3. – Кн. 1. – Соціально-економічні відносини і визвольні змагання / Упор. О. Карпенко, К. Мицан. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2005. – С. 111-112.

⁴⁸ З рапорту українського окружного етапного командування // ЗУНР 1918-1923. Документи і матеріали. – Т. 3. – Кн. 1. – Соціально-економічні відносини і визвольні змагання / Упор. О. Карпенко, К. Мицан. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2005. – С. 134-135; Із протоколу зізнань свідків // Там само. – С. 133-134; Донесення відділу жандармерії в Копичинцях // Там само. – С. 130-131; 3 листа митрополита Андрея Шептицького // Там само. – С.125-126.

⁴⁹ Марітчак Т. На переломі (Щоденник підхорунжого з 1918 року) // ЛЧК. – 1936. – №5. – С. 15; Чикаленко Є. Щоденник 1919-1920 / Українська вільна академія наук, Національна академія наук України, інститут історії України, Дослідницький інститут історії України; Ред В. Верстюка, М. Антоновича. – К. - Нью-Йорк: Видавництво ім. Олени Теліги, 2005. – С. 89-92; Чайковський А. Чорні рядки. Спогади, листи, дослідження: у 3-х т. / Упор. Б. Якимович та ін. - Львів, 2002. – Т.1. – С. 222, 233-234, 249-250; Krysiak F. Z dni grozy we Lwowie (od 1 do 22 listopada 1918 roku). – Rzeszyw, 2003. – S. 99-119.

⁵⁰ Krwawe rządy w Samborze // KL. – 1919. – 26 maja. – S.1; Z ziemi mordów i przesładowań ukraińskich // KL. – 1919. – 6 czerwca. – S. 2; Wyrafinowane morderstwa ukraińskie // KL. – 1919. – 20 maja. – S. 2; W sprawie barbarzyńskich metod walki // KL. – 1919. – 1 stycznia. – S. 3.

⁵¹ У нас инакше// Свобода. – 1919. – 6 травня. – С.2.

⁵² Od wydawnictwa// Chwila. – 1919. – 10 stycznia. – S.1.

⁵³ Павлишин О. Організація цивільної влади ЗУНР у повітах Галичини (листопад-грудень 1918 року). – <http://www.franko.lviv.ua/Subdivisions/um/um2-3/Statti/7-PAVLYSHYN%20Oleh.htm>

⁵⁴ Гон М. Діалектика державності в українсько-єврейських взаєминах в Галичині 1918-1939 років // Україна модерна. – 2002. – №7. – С. 103-104; O neutralność // Chwila. – 1919. – 12 stycznia. – S. 1.

⁵⁵ Miłicya żydowska w świetle prawdy // Chwila. – 1919. – 10 stycznia. – S. 3; O neutralność // Chwila. – 1919. – 12 stycznia. – S.1; Krysiak F. Z dni grozy we Lwowie (od 1 do 22 listopada 1918 roku). – Rzeszów, 2003. – S. 48-49, 165; Інформація газети «Діло» // ЗУНР 1918-1923. Документи і матеріали. – Т. 3. – Кн. 1. – Соціально-економічні відносини і визвольні змагання/ Упор. О. Карпенко, К. Мицан. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2005. – С. 24.

⁵⁶ Інформація газети «Діло» // ЗУНР 1918-1923. Документи і матеріали. – Т. 3. – Кн. 1. – Соціально-економічні відносини і визвольні змагання / Упор. О. Карпенко, К. Мицан. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2005. – С. 24.

⁵⁷ Боберський І. Щоденник, 1918-1919pp. / Упорядник Ю. А. Мицик. – К.: Вид. Дім КМ «Академія», 2003. – С. 76.

⁵⁸ Prawda o pogromach żydowskich // Chwila. – 1919. – 15 stycznia. – S. 1

⁵⁹ Рапорт польського генерала Роя Інформація газети «Діло» // ЗУНР 1918-1923. Документи і матеріали. – Т. 3. – Кн. 1. – Соціально-економічні відносини і визвольні змагання/ Упор. О. Карпенко, К. Мицан. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2005. – С. 25.

⁶⁰ Prawda o pogromach żydowskich // Chwila. – 1919. – 15 stycznia. – S. 1.

⁶¹ Czy zwrot ku lepszemu? // Chwila. – 1919. – 12 stycznia. – S. 2.

⁶² Гон М. Діалектика державності в українсько-єврейських взаєминах в Галичині 1918-1939 років // Україна модерна. – 2002. – №7. – С. 103-104.

⁶³ Українська національна рада // Українське слово. – 1918. – 2 листопада. – С. 1.

⁶⁴ Жидівський комітет безпечинства // Українське слово. – 1918. – 15 листопада. – С. 3.

⁶⁵ Там само. – С. 103-104; Гірняк Н. 48 днів на чолі Тернопільської військової округи // Історичний календар-альманах «Червоної калини» на 1938 рік. – Львів, 1938. – С. 137; Лист Гусятинської та Копиченської єврейських національних рад // ЗУНР 1918-1923. документи і матеріали. – Т. 3. – Кн. 1. – Соціально-економічні відносини і визвольні змагання/ Упор. О. Карпенко, К. Мицан. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2005. – С. 104.

⁶⁶ Ф. О. Ш. Листопад 1918р. // ЛЧК. – 1937. – № 11. – С. 2; Алиськевич М. Переговори з мадярами в 1918р. // ЛЧК. – 1931. – № 7-8. – С. 6; Чайковський А. Чорні рядки. Спогади, листи, дослідження: у 3-х т. / Упор. Б. Якимович та ін. - Львів, 2002. – Т. 1. – С. 243; Миколаїв В. Куди далі? // Народ. – 1919. – 8 травня. – С. 2-3.

⁶⁷ Коковський Ф. Як ми організувалися (Спомин) // Історичний календар-альманах «Червоної калини» на 1938 р. – Львів, 1938. – С. 128; Чайковський А. Чорні рядки. Спогади, листи, дослідження: у 3-х т. / Упор. Б. Якимович та ін. - Львів, 2002. – Т. 1. – С. 250; Боберський І. Щоденник, 1918-1919 pp. / Упорядник Ю. А. Мицик. – К.: Вид. Дім КМ «Академія», 2003. – С. 210.

⁶⁸ Макух І. На народній службі. Спогади. – К.: Основні цінності, 2001. – С. 229; Жида у Секретаря Вн. Спр // Републіка. – 1919. – 1 березня. – С. 1.

⁶⁹ Лист Гусятинської та Копичинської єврейських національних рад // ЗУНР 1918-1923. Документи і матеріали. – Т. 3. – Кн. 1. – Соціально-економічні відносини і визвольні змагання / Упор. О. Карпенко, К. Мицан. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2005. – С. 102-104.

⁷⁰ Макух І. На народній службі. Спогади. – К.: Основні цінності, 2001. – С. 227-229.

⁷¹ Чикаленко Є. Щоденник 1919-1920 / Українська вільна академія наук, Національна академія наук України, інститут історії України, Дослідницький інститут історії України; Ред В. Верстюка, М. Антоновича. – К. – Нью-Йорк: Видавництво ім. Олени Теліги, 2005. – С. 42, 46; Чайковський А. Чорні рядки. Спогади, листи, дослідження: у 3-х т. / Упор. Б. Якимович та ін. - Львів, 2002. – Т. 1. – С. 227, 257.

⁷² Меморіал керівників і установ Дрогобича і Борислава // ЗУНР 1918-1923. Документи і матеріали. – Т. 3. – Кн. 1. – Соціально-економічні відносини і визвольні змагання / Упор. О. Карпенко, К. Мицан. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2005. – С. 91-92; Чайковський А. Чорні рядки. Спогади, листи, дослідження: у 3-х т. / Упор. Б. Якимович та ін. - Львів, 2002. – Т. 1. – С. 225; Небезпечний прецедент // Народ. – 1919. – 4 травня. – С. 2-3.

⁷³ Марітчак Т. На переломі (Щоденник підхорунжого з 1918 року) // ЛЧК. – 1936. – №3. – С. 21. – № 5. – С. 16.

⁷⁴ Ф. О. Ш. Листопад 1918р. // ЛЧК. – 1937. – № 11. – С. 20; Наказ квартирмейстерства начальної команди // ЗУНР 1918-1923. Документи і матеріали. – Т. 3. – Кн. 1. – Соціально-економічні відносини і визвольні змагання / Упор. О. Карпенко, К. Мицан. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2005. – С. 105; Zbrojny parad na piekarnię // Chwila. – 1919. – 14 lutego. – S. 4.

⁷⁵ Ганьба! // Народ. – 1919. – 23 березня. – С. 8.

⁷⁶ Комунікат // Республіка. – 1919. – 27 березня. – С. 1; Ружанковський. Вчорашні події // НЖ. – 1919. – 26 березня. – С. 2.

⁷⁷ Gościnne przyjęcie // Znicz. – 1919. – 22 czerwca. – S. 4.

⁷⁸ Макух І. На народній службі. Спогади. – К.: Основні цінності, 2001. – С. 217; Чайковський А. Чорні рядки. Спогади, листи, дослідження: у 3-х т. / Упор. Б. Якимович та ін. – Львів, 2002. – Т. 1. – С. 226-227; Боберський І. Щоденник, 1918-1919 рр. / Упорядник Ю. А. Мицик. – К.: Вид. Дім КМ "Академія", 2003. – С. 137, 154; Листи з хирівського фронту // ЛЧК. – 1930. – № 11. – С. 18; Бородневич Є. Українські старшини // Народ. – 1919. – 1 травня. – С. 3.

⁷⁹ Чайковський А. Чорні рядки. Спогади, листи, дослідження: у 3-х т. / Упор. Б. Якимович та ін. - Львів, 2002. – Т. 1. – С. 234.

⁸⁰ Макух І. На народній службі. Спогади. – К.: Основні цінності, 2001. – С. 225; Чайковський А. Чорні рядки. Спогади, листи, дослідження: у 3-х т. / Упор. Б. Якимович та ін. - Львів, 2002. – Т. 1. – С. 234; Листи з хирівського фронту // ЛЧК. – 1930. – № 11. – С. 18.

⁸¹ Чайковський А. Чорні рядки. Спогади, листи, дослідження: у 3-х т. / Упор. Б. Якимович та ін. – Львів, 2002. – Т. 1. – С. 240-242, 250, 257.

⁸² Павлишин О. Організація цивільної влади ЗУНР у повітах Галичини (листопад-грудень 1918 року). – <http://www.franko.lviv.ua/Subdivisions/um/um2-3/Statti/7-PAVLYSHYN%20Oleh.htm>

⁸³ Ревізіції // Вперед. – 1918. – 27 листопада. – С. 2; Ревізії // Вперед. – 1918. – 7 грудня. – С. 2; Нічні ревізії Вперед. – 1918. – 12 грудня. – С. 2; Масові арештування // Вперед. – 1918. – 17 грудня. – С. 2; В справі останніх арештовань // Вперед. – 1919. – 2 січня. – С. 2; Арештування і ревізії у Львові // Вперед. – 1919. – 4 січня. – С. 2.

⁸⁴ Генерал Розвадовський до митрополита Шептицького // Вперед. – 1919. – 7 січня. – С. 1.

⁸⁵ O pracę dla kobiet // KL. – 1915. – 10 wrzes. – S. 3; O pracę dla kobiet // KL. – 1915. – 11 wrzes. – S.3; O pracę dla kobiet//KL. – 1915. – 16 wrzes. – S. 7; Komitet pracy kobiet// KL. –1915. – 21 pazdziern. – S. 3; Kobiety w służbie straży pożarnych// KL. – 1916. –11 kwiet. – S. 5; Komitet pracy obywatelskiej // KL. – 1915. –15 lip. – S.2; Sprawozdanie z działalności Komitetu Pracy obywatelskiej Kobiet we Lwowie (za rok 1916-17) // KL. – 1917. – 9 maja. – S. 3-4.

⁸⁶ Рудницька М. Львівське жіноцтво під час листопадового перевороту // Жінка. – 1935. – Ч. 21(лист). – С.2.

⁸⁷ Odezwa kobiet polskich // Pobudka. – 1918. – 13 listoada. – S. 2.

⁸⁸ M. W rocznicę walki o Lwów // Głos Polek. – 26 listop. – S. 2; Sulimirski W. Grupa “Sokoł” – macierz// Obrona Lwowa. – Warszawa,1993. – T. 2: Źródła do dziejów walk o Lwów i wojewódstwa południowo-wschodnie 1918-1920. – S. 454-455, 460-461; Polska akcja sanitarna // KL. – 1918. – 1 grudnia. – S. 3; Кузьма О. Листопадові дні 1918 р. – Нью-Йорк, 1960. – С. 438; Statystyka ogólna obrońców Lwowa// Obrona Lwowa. – Warszawa, 1994. – T. 3. – Ewidencja uczestników walk. Lista strat. – S. 431.

⁸⁹ Шипарович О. Листопадові спогади // Жінка. – 1936. – Ч.21-22. – С. 3; Рудницька М. Львівське жіноцтво під час листопадового перевороту // Жінка. – 1935. – Ч. 21(лист). – С.2-4; Літинська В. Із записок сімнадцятилітньої // ЛЧК. – 1937. – № 11. – С. 2-3. – № 12. – С. 2.

⁹⁰ Стаття в газеті «Діло» // ЗУНР 1918-1923. Документи і матеріали. – Т.2. – Державотворчі адміністративно-органіційні процеси / Упор. О. Карпенко, К. Мицан. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2001. – С. 19-20.

⁹¹ Павлишин О. Соціально-політичний портрет українського проводу Галичини та Буковини в революції 1918-1919 років. - <http://www.franko.lviv.ua/Subdivisions/um/um4-5/Statti/8-PAVLYSHYN%20Oleh.htm>

⁹² Від редакції // НМ. – 1919. – 1 лютого. – С. 1.

⁹³ Ф. О. Ш. Листопад 1918р. //ЛЧК. – 1937. – № 11. – С. 20

⁹⁴ Komitet pracy kobiet // KL. –1915. – 21 pazdern. – S. 3.

⁹⁵ Літинська В. Із записок сімнадцятилітньої // ЛЧК. – 1937. – № 12. – С. 3.

⁹⁶ Кузьма О. Листопадові дні 1918 р. – Нью-Йорк, 1960. – С. 438; Рудницька М. Львівське жіноцтво під час листопадового перевороту // Жінка. – 1935. – Ч. 21(лист). – С. 4; Legyja kobieca // Znicz. – 1919. – 8 czerwca. – S. 2.

⁹⁷ Milicja obywatelska kobiet // KL. –1918. – 4 grudnia. – S. 2.

⁹⁸ Wszystkie kobiety Polki // KL. – 1919. – 3 stycznia. – S. 4; Odezwa werbunkowa do Polek // KL. – 1919. – 4 stycznia. – S. 2; Ochotnicza Legia kobiet // KL. – 1919. – 9 stycznia. – S. 3; O udział w służbie ochotniczej kobiet // KL. – 1919. – 15 kwietnia. – S. 4.

⁹⁹ Wiec kobiet // KL. –1919. – 12 lutego. – S. 3.

¹⁰⁰ Straż obywatelska kobiet // Znicz. – 1919. – 8 czerwca. – S. 4.

¹⁰¹ Рудницька М. Роля жіноцтва у визвольній боротьбі УГА // Рудницька М. Статті. Листи. Документи / Уп. М. Дядюк. – Львів, 1998. – С. 366, 371.

¹⁰² До українського жіноцтва // УВ. – 1919. – 26 травня. – С. 4.

¹⁰³ Жінки в українській армії // Народ. – 1919. – 30 березня. – С. 2.

¹⁰⁴ Степанів О. Жінка-воєк // Степанів О. Наукові праці. Есе. Спогади / Ред. О. Шаблій. – Львів: Видавничий центр НТШ, 2003. – С. 521-522.

¹⁰⁵ 100 українських жінок // Народ – 1919. – 23 травня. – С. 3.

¹⁰⁶ Чайковский А. Чорні рядки. Спогади, листи, дослідження: у 3-х т. / Упор. Б. Якимович та ін. – Львів, 2002. – Т. 1. – С. 218; W odpowiedzi... //

Znicz. – 1919. – 30 stycznia. – S. 1-2; Гірняк Н. 48 днів на чолі Тернопільської військової округи // Історичний календар-альманах «Червоної калини» на 1938 рік. – Львів, 1938. – С. 133; Цегельський Л. Від легенди до правди: Спогади про події в Україні зв'язані з першим листопада 1918р. – Львів: Свічадо, 2003. – С. 122.

¹⁰⁷ Małja Dułębianka // KL. – 1919. – 8 marca. – S. 8; У Львові // Республіка. – 1919. – 9 березня. – С. 2; Боберський І. Щоденник, 1918-1919рр./ Упорядник Ю. А. Мицик. – К.: Вид. дім КМ “Академія”, 2003. – С. 138.

¹⁰⁸ Курси для залізничників// Республіка. – 1919. – 12 березня. – С. 3-4; Почтово-телеграфний курс // ПВ. – 1919. – 5 січня. – С. 3.

¹⁰⁹ Я. Ч. Громадянська служба жінки // НМ. – 1919. – 16 березня. – С. 1-2.